

Klima Gyula

*SZENT ANZELM ÉS AZ ONTOLÓGIAI ISTENÉRV
RÉSZLETEK SZENT ANZELM PROSLOGIONJÁBÓL*

Kelemen János

A NYELV A SZELLEM LÉTEZÉSE

Klima Gyula • Szent Anzelm és az ontológiai istenérv

Példátlan dolog a szellemtörténetben: egy gondolatmenet, mely elfér 8—10 nyomtatott sorban, útjára indul barbár időkben, egycsapásra fölfigyelésre és állásfoglalásra készíti az elméket, s idestova ezer éven keresztül nem hágy nyugtot nekik. Százszor szétszedik és elintézettnak, hibásnak mutatják ki, és százegyedszer újra ott áll és perfvételt kényszerít ki bírától.¹

E „példátlan dolog” szerzője, Szt. Anzelm, 1033-ban született, a Burgundia és Lombardia határán fekvő Augustában (ma: Aosta), jómódú nemesi családban. Felnővekedvén — mert anyja halála után apjával való viszonya helyrehozhatatlanul megromlott —, huszonhárom éves korában elhagyja a szülői házat. Átkelve a Cenis hegyén, a következő három évet először Burgundiában, majd Galliában és végül Normandiában töltötte. A normandiai Averanche-ban hallotta híret először a nagy tudású Lanfrancus mesternek, a világi életében nagyhírű tudósnak, aki akkoriban már a beci kolostorban látta el Herluin apát mellett a perjeli teendőket. Kíváncsiságtól és tudásvágytól hajtva tehát Bec felé vette útját.

Itt szorgalmasan tanul, és csakhamar Lanfrancus legjobb tanítványa lesz. Némi tanakodás után Lafrancus, és Maurilius roueni érsek tanácsára belép a kolostorba. A tanulás, munka, imádság és meditáció évei következnek.

Jámborságával és buzgalomával a régebbi szerzetesek közül is kitűnt. Így, amikor 1063-ban, Vilmos, normandiai herceg kérésére Lanfrancus a caëni Szt. István kolostor apátja lett, Herluin apát őt nevezte ki a megüresedett perjeli tisztségre. Tizenöt évig tevékenykedett ebben a tisztségen. Perjelségének utolsó két évében, 1077-ben és 1078-ban írta meg előbb a *Monologiont*, majd a *Prologiont*. Szerzetestársai jámborságáért, bölcsességéért egyaránt szerették, úgyhogy Herluin

apát halála után, 1078-ban, „a testvérek szerető erőszakja és erőszakos szeretete” — ahogy életrajzírója, Eadmer mondja² — bárhogy vonakodott is, őt tette meg Bec apátjává.

Anselmus híre akkorra már bejárta Normandiát és Angliát, úgyhogy mikor új apátként Angliába érkezett, hogy megtekintse a kolostor angliai birtokait, és hogy meglátogassa a közben canterburyi érsekké szentelt mesterét, Lafrancust, mindenütt szeretet és tisztelet övezte. Egyénisége mindenkit meghódított, még a királyt, Hódító Vilmost is. Ekképp vált ismerőssé Angliában.

Tizenöt évig volt Bec apátja, ezalatt írta a *De Grammatico*, a *De Veritate*, a *De Libertate Arbitrii* és a *De Casu Diaboli* című munkáit. Bec apátjaként fogalmazta meg először az univerzálé-viták történetével kapcsolatban gyakran emlegetett, Roscellinus ellen írt híres *Epistola de Incarnatione Verbi*-jét, is, amelyet azonban végleges formájában már canterburyi érsekként adott ki.

Közben ugyanis, 1087-ben meghalt Hódító Vilmos, és Anglia trónján középső fia, az erőszakos és zsarnoki természetű II. Vilmos követte.

Az új király, különösen Lafrancus 1089-ben bekövetkezett halála után, egyszerűen rátette kezét az egyházra. Kihasználva az investitúra-harcok teremtette helyzetet, nem ismerte el pápának sem II. Orbánt, sem a IV. Henrik által állított ellenpápát, III. Kelemt. A canterburyi érseki széket pedig Lafrancus halála után négy évig betöltetlenül hagyta. A király önkénye egyházi és világi körökben egyaránt egyre több elégedetlenséget

¹ Dr. Schütz Antal, „Szent Anzelm tudományos jelentősége”, *Katolikus Szemle*, 1933. I. félév, 409. o.
² *Vita Sancti Anselmi — The Life of St. Anselm by Eadmer*, szerk. R. W. Southern. Oxford: 1962. 44. o.

szült. Egyre többen emlegették Anselmust, mint aki legérdemesebb lenne a primási címre.

Így amikor Anselmus 1092 őszén barátja, Hugó, a chesteri gróf kérésére Angliába érkezett, szinte kész helyzet előtt állt. Ehhez járult még, hogy a királyt hirtelen súlyos betegség támadta meg. Halálfelelmében Anselmust hívta gyóntatójának, és mindenféle engedményre készen, maga is kérlelni kezdte, hogy fogadja el a primási címet. Hosszas huzavona után Anselmust, aki irtózáván a világi hatalommal járó gondoktól, minden erejével tiltakozott, nem túlzás a kifejezés, erőszakkal Canterbury érsekévé, Anglia primásává tették.

Anselmus aggályai nem bizonyultak alaptalanoknak: a király alighogy felépült, minden ígérését visszavonta, és tovább folytatta önkényeskedéseit. Anselmus pedig nem volt hajlandó semmiféle „okos” kompromisszumra. Ez, végül is, 1097-ben bekövetkezett száműzetéséhez vezetett.

Rómának vette útját, ahol II. Orbán az elképzelhető legszívélyesebb fogadtatásban részesítette, és biztosította ügyének támogatásáról, de arról, hogy Anselmus lemondjon az érsekségről (ami pedig a kényszerből lett érsek leghőbb vágya volt), hallani sem akart.

Az angliai hányattatások után némi nyugalom következett. Ebben az időben fejezte be a még Angliában megkezdett nagy teológiai munkáját, a *Cur Deus homo?* Részt vett az 1098-as Bariában tartott zsinaton, az itt elmondottakat foglalta össze később a *De Processione Spiritus Sancti* című munkájában. 1099 tavaszán visszatért Lyonba, itt írta meg a *De Conceptu Virginali* című traktátusát.

1100 augusztus 2-án meghalt II. Vilmos, így Anselmus visszatérhetett Angliába. Az új király, Vilmos öccse azonban semmivel sem jelentett kisebb gondot fivérének. I. Henrik, ősi jogaira hivatkozva, hibéreskűt követelt Anselmustól, és azt, hogy szentelje fel az általa kinevezett püspököket, amit pedig Anselmus számára zsinati határozat tiltott. Tárgyalások és viták hosszú sora következett, ami végül is arra vezetett, hogy Anselmusnak 1103 áprilisában ismét el kellett hagynia Angliát. A pápa — immár II. Paszkál — közvetítésével újabb hordozhatatlan tárgyalások következtek, amelyek eredményeképp végül is létrejött az egyezés a királlyal, és 1107 nyarán Anselmus végképp visszatérhetett Angliába.

Az idős érsekre még két, viszonylag nyugalmas évt. Ezalatt írta meg az isteni előretudás, eleve elrendelés, kegyelem és a szabad akarat összhangjáról szóló munkáját.

1109. április 21-én bekövetkezett halála után, Eadmer tanúsága szerint, számtalan csodajel bizonyította a szentéletű férfiű üdvözülését. Az egyház hivatalosan 1494-ben iktatta a szentek sorába.

Talán ez a rövid és rendkívül vázlatos életrajz is amellett szól, hogy az, aki a *Proslogion*ban egyszerűen a keresztény hit igazságait bizonygató filozófiai traktátust, vagy a benne szereplő érvekben pusztán szentetlen logikai argumentumokat lát, alaposan téved.

Szent Anzelm életét és egyéniségét mélyen áthatotta a meggyőződéses és megingathatatlan vallásos hit: az *Epistola de Incarnatione Verbi* előszavában azt, aki a hit igazságait észérvekkel próbálná meg alátámasztani, olyan bolondhoz hasonlítja, aki az Olümposzt próbálja megtámogatni, hogy az fel ne boruljon.

A *Proslogion* racionális érvekkel átszőtt vallásos meditáció. Célja nem az, hogy a hitetleneket meggyőzze (akikből egyébként is vajmi kevés akadhatott akkoriban Szent Anzelm környezetében), hanem hogy a hívőket hitük megértésében segítse. Nem a pusztá hitet keresi, hanem a meglévő hit megértését, s ezáltal a léleknek Istenhez emelését: „... úgy gondolom, hogy a megértés, melyet ebben az életben nyerhetünk, közbülső helyet foglal el a hit és a színről-színre látás között: úgy vélem, minél előrébb jut valaki a megértésben, annál közelebb kerül a színről-színre látáshoz, melyre mindnyájan áhítozunk” — írja a *Cur Deus homo* II. Orbánhoz szóló ajánlásában.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a *Proslogion* érvei, s mindenekelőtt amelyekkel Gaunilo vitatkozott, valójában nem is érvek, vagyis, hogy az igazság illetve az érvényesség kérdése ezekkel kapcsolatban föl sem vehető. Sőt, úgy vélem, egyszerűen nem veszi komolyan Szent Anzelmet az, aki ezeket az érveket csak valamiféle jámbor retorikaként, nem pedig bizonyos tézisek szigorú bizonyításaként kezeli.

Az, hogy Szent Anzelm eleve szilárdan hitt e tézisek igazságában, nem egyenértékű azval, hogy ezek igazságát eleve feltételezzük volna érveiben, vagy hogy fölöslegesnek, illetve értelmetlennek tartotta volna racionális bizonyításukat. Hiszen a hit megértése ebben az összefüggésben annyi, mint kimutatni, hogy bizonyos tételei pusztán józan ésszel is beláthatók, míg más tételei legalábbis nem mondanak ellent a józan észnek. Ennek kimutatása pedig nem kis logikai, dialektikai készséget igénylő feladat. Márpedig a *De Grammatico*, a kor legeredetibb logikai traktátusa szerzőjének

effajta készségeit talán nem kell külön ecsetelnem. De egyébként is, minden kétséget elozlat, ha fontolóra vesszük, hogy amennyiben a *Proslogion* érveivel kapcsolatban teljesen inadekvát lenne a kérdés, hogy érvényesek-e vagy sem, úgy Gaunilo ellenvetései is teljességgel oda nem illők lennének. Márpedig Gaunilónak adott válaszában maga Szent Anzelm nem úgy értékelte ezeket az ellenvetéseket, hogy Gaunilo egyszerűen tévedett szándékainak megítélésében, és (hibás) érveket lát ott, ahol valójában nincs is semmi, amit ő érvnek szánt volna, hanem mindössze érvei cáfolatához elégteleneknek tartja Gaunilo ellenvetéseit.

A *Proslogion* érveivel kapcsolatban tehát Szent Anzelm szerint is teljes joggal felvethető a kérdés, vajon érvényesek-e.

A XIII. század skolasztikus doktorai is ebből a szempontból foglalkoztak a Gaunilo által kritizált érvekkel: a legtöbbször, pl. Richard Fischacre, William Auxerre, Alexander Halensis, Bonaventura, Johannes Peckham, Matthaeus Aquaparta, Aegidius Romanus, Duns Scotus elfogadta, és több-kevesebb módosítással maga is felhasználta, azonban Aquinói Tamás, mint ismeretes, határozottan elutasította és cáfolta ezeket az érveket.³

A későbbiekben, a skolasztika hanyatlásával, Anselmus érvei elfelejtődtek, és egyszerűen kiestek „a filozófiai köztudatból”.

Amikor Descartes egy hasonló, de legalábbis hasonló problémákat felvető érveléssel állt elő,⁴ már sem ő, sem vitapartnerei nem ismerték Anselmus eredeti érveit. Egyik vitapartnerre ugyan, Caterus — aki, lévén pap, még legalább Szt. Tamást olvasta — a *Summa Theologiae*ban megtalálta Anselmus egyik érvét (Anselmus nevének említése nélkül, a cáfolandó argumentumok között),⁵ de már ő maga sem tudta, hogy az érv Anselmustól származik.

Mindenesetre, úgy vélem, nem egészen alaptalanul vezette vissza Descartes érvelését a *Summa Theologiae*ban talált érvre: „Szent Tamás Isten így definiálja: az, aminél nagyobb megjelölni (significari) nem lehet. Cartesius úr a legtökételesebb létezőnek hívja; ennél nagyobb megjelölni nyilván nem lehet. Szent Tamás hozzáfűzi: az, aminél nagyobb megjelölni nem lehet, magában foglalja a létezést, mert ha nem így lenne, meg lehetne jelölni valami nála is nagyobb, nevezetesen azt, ami a létezést is magában foglalja. De nem úgy tűnik, hogy Cartesius úr is ugyanezt mondta? Isten a legtökételesebb lény, de a legtökételesebb lény a létezést is tartalmazza, mert egyébként nem lenne a legtökételesebb.

Szent Tamás levonja a következtetést: tehát, mivel megértve ezt a nevet »Isten«, Isten rögtön létezik az értelemben, következik, hogy létezik a valóságban is; azaz, mivel azon létezőnek, amelynél nagyobb megjelölni nem lehet, esszenciális fogalmában bennefoglatatik a létezés, következik, hogy ez a létező létezik. Cartesius úr ugyanígy: mivel Istenet csak létezőként tudom elgondolni, következik, hogy a létezés tőle elválaszthatatlan, tehát, hogy valójában létezik.”⁶

Descartes után Spinoza, majd Leibniz jelentkezett Isten létezése mellett szóló hasonló típusú érveléssel.

Kant az érv leibnizi változatát vette nagytűűveg alá, és keresztelte el „ontológiai istenérvnek”; így háramlott vissza azután ez az elnevezés Spinoza, Descartes, ill. Szt. Anzelm megfelelő érveire.

Kant *A tiszta ész kritikájában* egyetemes és átfogó kritikáját nyújtja az ontológiai istenérvnek, mely szerint az érv minden lehetséges változata szükség-szerűen hibás, vagyis „Isten létezésének ontológikus bizonyítása lehetetlen”.

Sokan és sokáig úgy hitték, hogy Kant kritikája érvényes, tehát hogy Kant egyszer és mindenkorra elintézte az ontológiai istenérvet.

Az utóbbi időkben azonban, a modern szimbolikus logika eszköztárával felfegyverkezve, a filozófusok újra elővették Kant cáfolatát, és kimutatták, hogy a kanti kritika elentmondásos, nem elégséges az ontológiai istenérv cáfolatához.⁷

Az argumentum érvényességének kérdése így megint nyitva áll: mind a mai napig publikációk sora jelenik meg, amelyekben a szerzők (elsősorban angolszász „analitikus” filozófusok) pro vagy contra állást foglalnak a kérdésben. Szent Anzelm fejtegetése tehát „újra ott áll, és perfolvált kényszeríti ki bírától”.

Gaunilo a *Proslogion* két érvét kritizálta: azt, amely szerint Isten létezik a valóságban, és azt, amely szerint el sem lehet gondolni, hogy Isten nem létezik. Jóllehet Anselmus érvei közül inkább az előbbit szokás az ontológiai istenérvnek

³ Az idevonatkozó szövegeket ld. P. A. Daniels, *Quellenbeilage und Untersuchungen zur Geschichte der Gottesbeweise im Dreizehnten Jahrhundert*, in: *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, 1909. Band VIII. Heft 1–2.

⁴ *Oeuvres de Descartes*, Tom. VII, Párizs: 1964. *Meditatio Quinta*, 66–67. o.

⁵ *Summa Theologiae*, I. q. 2. a. 1.

⁶ *Oeuvres de Descartes*, ld. kiad. 98–99. o.

⁷ Itt szeretném felhívni a figyelmet, hogy a *Világosság* olvasói már olvashattak egy alapos és kimerítő tanulmányt az ontológiai istenérv történetéről: Altrichter Ferenc, „Fogalom és lét: logikai út Istenhez?” *Világosság*, 1976/6. 327–334. o.; ebben megtalálható a kanti kritika részletes bírálata is.

nevezni, azonban a másik érv is rászolgál (ha nem inkább!) erre a névre. Ez utóbbi érv ugyanis egyrészt az előző érv konklúzióját is támogatja, másrészt sokkal inkább hasonlít az újkori ontológiai istenérvekhez.

Az első érvet, az eredetinel kicsit rigorózusabb formában így lehet rekonstruálni:

(1) Isten azonos azzal, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet.

(2) Az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet, létezik az értelemben. (Mivel a leírását megértjük, és aminek a leírását megértjük, az az értelmünkben van.)

(3) Mindaz, ami az értelemben létezik, az vagy csak az értelemben, vagy a valóságban is létezik. Tehát

(4) az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet, vagy csak az értelemben, vagy a valóságban is létezik. (2); (3).

Tételezzük fel, hogy

(5) az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet, csak az értelemben létezik.

De bizonyos, hogy

(6) el lehet gondolni valamit, ami valóságosan is létezik.

Márpedig

(7) mindaz, ami valóságosan is létezik, nagyobb mindannál, ami csak az értelemben létezik, tehát

(8) el lehet gondolni valamit, ami nagyobb annál, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet. (5); (6); (7).

Ez viszont ellentmondás, tehát (8) szükségszerűen hamis. De mivel (7) és (6) bizonyosan igaz, így feltevésünk, miszerint az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet, csak az értelemben létezik, bizonyosan hamis. Tehát (4) alapján levonhatjuk a konklúziót, hogy az, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet, vagyis [(1) alapján] Isten, valóságosan is létezik.

A második érvet így lehet visszaadni:

(1) Isten azonos azzal, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet.

Tételezzük fel, hogy

(2) Istenről el lehet gondolni, hogy nem létezik.

De bizonyos, hogy

(3) el lehet gondolni valamit, amiről nem lehet elgondolni, hogy nem létezik.

Márpedig

(4) mindaz, amiről nem lehet elgondolni, hogy nem létezik, nagyobb mindannál, amiről el lehet gondolni, hogy nem létezik.

Tehát

(5) el lehet gondolni valamit, ami nagyobb, mint Isten. (2); (3); (4).

Következésképp

(6) el lehet gondolni valamit, ami nagyobb annál, aminél nagyobbat elgondolni nem lehet. (5); (1).

Ez viszont megintcsak ellentmondás, tehát (6) nem lehet igaz, és így — mivel (1) *per definitionem* igaz — (5) sem. De mivel (3) és (4) bizonyosan igaz, így feltevésünk biztosan hamis. Tehát a tagadása igaz, vagyis Istenről nem lehet elgondolni, hogy nem létezik. És így nem lehet igaz, hogy nem létezik, tehát valóban létezik.

Azt hiszem, könnyen észrevehető, hogy Descartes tényleg valami nagyon hasonló dolgot mond: „...Isten lényegétől éppoly kevésbé lehet elválasztani a létezését, mint a háromszög lényegétől, hogy három szöge egyenlő nagyságú két derékszöggel, vagy a hegy ideájától a völgy ideáját: olyannyira, hogy nem kevésbé ellentmondásos elgondolni Istent (azaz a legtökéletesebb lényt), akiből hiányzik a létezés (azaz akiből hiányzik egy tökéletesség), mint elgondolni egy hegyet, amelyhez nem tartozik völgy. [...] De ebből, hogy Istent csak mint létezőt gondolhatom el, következik, hogy a létezés töle elválaszthatatlan, tehát, hogy valóban létezik.”⁸

Az érv tehát kicsit szigorúbb formába öntve, így néz ki:

(1) Isten a legtökéletesebb lény.

De a legtökéletesebb lényből természetesen nem hiányozhat egyetlen tökéletesség sem, azaz

(2) a legtökéletesebb lényről, minden, valamilyen tökéletességet jelölő predikátum igaz.

Márpedig a létezés egy tökéletesség, azaz

(3) a „létezik” egy tökéletességet jelölő predikátum.

Tételezzük fel, hogy Isten nem létezik, azaz

(4) Istenről nem igaz a „létezik” predikátum.

Tehát

(5) Istenről nem igaz egy tökéletességet jelölő predikátum. (3); (4).

Tehát

(6) Isten nem a legtökéletesebb lény. (2); (5).

Tehát

(7) a legtökéletesebb lény nem a legtökéletesebb lény. (1); (6).

Ez pedig ellentmondás, viszont (1), (2) és (3) szükségszerűen, *per definitionem* igaz, így feltevésünk volt szükségszerűen hamis, tehát a tagadása, hogy Isten létezik, szükségszerűen igaz.

Már Gaunilo Anselmusszal szembeni ellenvetései is implicit formában tartalmazták azt az általános kifogást, ami később Catherus, és főképp Gassendi Descartes elleni érveiben már egész világosan megfogalmazódott, és amit Kant rendszeresen taglal az ontológiai istenérv kritikájában; nevezetesen, hogy az érv, bármely formájában, azért nem lehet érvényes, mert a létezését logikai értelemben vett *predikátumként* kezeli, márpedig az egzisztencia nem predikátum. Az ontológiai istenérv, amely az egzisztenciát mégis *predikátumként* kezeli, így pusztán értelmetlen, szofisztikus hókusz-pókusz a szavakkal.

Hiszen ha azt mondom: „Egyszarvúak nem léteznek”, ezzel nyilván nem azt állítom, hogy az egyszarvúak, amelyek rendelkeznek a ló összes szerencsés tulajdonságával — plusz egy szarvval is a homlokuk közepén —, egyetlen dologban sajátlanatos hátrányban vannak a lóval szemben, t. i. hogy nincs meg bennük a létezés egyébként oly becses tulajdonsága; hanem mindössze azt mondom, hogy semmiről sem igaz, hogy az egy egyszarvú. Az „egyszarvú” szó segítségével egyetlen valóságos dolgot sem tudunk megjelölni, és így az egyszarvúról szóló állítások a mesék birodalmába tartoznak, amelyek *tényleges* igazságát vagy hamisságát firtatni éppoly esztelenység, mint terveket szólni a mesebeli aranyhegy kiaknázására. És úgy tűnik, ugyanez a helyzet az „Isten nem létezik” esetben is.

Mindaz persze nem tekinthető konkluzív argumentumnak amellet, hogy a létezés nem predikátum (és így az ontológiai istenérv üres halandzsa), de effajta megfontolások motiválhatják egy módszeres és konkluzív érvelés megszerkesztését. Kantnak ez nem sikerült, de azóta is sok filozófus fáradozott azon, hogy egyszer és mindenkorra elintézze a kérdést annak kimutatásával, hogy az egzisztencia nem predikátum, tehát az ontológiai istenérv véglegesen a levitézlett filozófiatörténeti furcsaságok tárába sorolható.

Egy ilyen típusú érvelés a következő:⁹ az, hogy az egzisztencia predikátum, azt jelenti, hogy az egzisztenciális állítások valójában szubjektum-

predikátum (S-P) szerkezetű állítások, tehát olyanok, hogy a bennük szereplő szubjektum- vagy referáló kifejezés megjelöl egy dolgot, amelynek a predikátum igaz vagy hamis módon tulajdonít valami tulajdonságot. Pl. „A tollam piros” állítás egy S-P szerkezetű állítás: a referáló kifejezés, „a tollam”, megjelöl egy dolgot, a tollamat, és ennek tulajdonítja (igaz vagy hamis módon) a „piros” predikátum a piros színt mint tulajdonságot.

Egy ilyen állítás nyilván csak akkor lehet igaz vagy hamis, ha a referáló kifejezés ténylegesen megjelöl valamit, hiszen ha nem jelöl meg semmit, akkor az állítás *semmiről sem* szól, tehát nem lehet *valamiről* igaz, vagy hamis. Egy ilyen állítás tehát *előfeltételezi*, hogy a benne szereplő referáló kifejezés ténylegesen megjelöl valamit, hogy e kifejezés referenciája létezik. De mi a helyzet akkor, ha azt mondom, hogy „A tollam létezik”, vagy ha azt, hogy „A tollam nem létezik”? Ha ezek S-P szerkezetű állítások, akkor *előfeltételezik*, hogy „a tollam” kifejezés ténylegesen megjelöl valamit, vagyis, hogy e kifejezés referenciája, a tollam, létezik. De az első állítás pontosan ugyanezt állítja, és a második pontosan ugyanezt tagadja! Tehát az első azt *állítja*, amit *előfeltételez*, ezért *tautologikus*, a második azt *tagadja*, amit *előfeltételez*, ezért ellentmondásos. Az ilyen típusú *referenciális* tautológiáknak, ill. ellentmondásoknak nevezünk *referenciális* tautológiáknak, ill. ellentmondásoknak. E megfontolások után most már meg lehet konstruálni az érvet, méghozzá egy *reductio ad absurdumot*.

Tegyük fel, hogy

(1) az egzisztenciális állítások S-P szerkezetűek.

Ebből adódik, hogy

(2) az egzisztenciális állítások *előfeltételezik*, hogy a bennük szereplő referáló kifejezés megjelöl valamit.

De mint láttuk, az egzisztenciális állítások ugyanezt állítják, ill. tagadják is, tehát

(3) az egzisztenciális állítások azt állítják, ill. tagadják, hogy a bennük szereplő referáló kifejezés ténylegesen megjelöl valamit.

Márpedig definíció szerint

(4) minden állítás, amely ugyanezt *állítja*, mint amit *előfeltételez*, az referenciális tautológia, és amely azt *tagadja*, amit *előfeltételez*, referenciális ellentmondás.

⁹ Ld. Altrichter Ferenc, „Fogalom és lét: logikai zsákutca Istenhez” *Világosság*, 1977/11. 649–656. o.

Tehát

(5) az egzisztenciális állítások vagy tautologikusak, vagy ellentmondásosak. (2); (3); (4).

De tudjuk, hogy (5) hamis, mert vannak kontingens egzisztenciális állítások: pl. lehetséges az is, hogy vannak, de lehetséges az is, hogy nincsenek földön kívüli értelmes élőlények. (Sőt, a legelterjedtebb felfogás szerint minden egzisztenciális állítás kontingens.)

Viszont (3) és (4) előzetes megfontolásaink szerint igaz. Tehát (2), és így az, amiből következett: a feltevésünk, miszerint az egzisztenciális állítások S-P szerkezetűek, hamis. Tehát az egzisztencia nem predikátum. Q. e. d.

De sajna, ennek a bizonyításnak is van egy, az unicorniséhoz hasonló súlyos defektusa: nevezetesen az, hogy nem létezik. T. i. az érvelés, akár csak Kanté, ellentmondásos, tehát nem bizonyítás.

Ehhez elegendő belátnunk, hogy a S-P szerkezetű állítások nem S-P szerkezetű állításokat előfeltételeznek. Amit ezek előfeltételeznek, az az, hogy a bennük szereplő referáló kifejezés ténylegesen megjelöl valamit. Az ezen előfeltevést kifejező állítás pedig sohasem S-P szerkezetű, tehát egy S-P szerkezetű állítás sohasem azt állítja amit előfeltételez. A „Franciaország jelenlegi királya kopasz” állítás előfeltételezi, hogy a „Franciaország jelenlegi királya” kifejezés ténylegesen megjelöl valakit, tehát, hogy „igaz valakiről (és pontosan egyvalakiről), hogy jelenleg Franciaország királya”. Ezt pedig nem lehet S-P szerkezetűnek tekinteni, és így persze nem is lehet azonos azzal az állítással, amely előfeltételezte. Ha tehát az érvelésben elfogadjuk a feltevést, hogy az egzisztenciális állítások S-P szerkezetűek, akkor (mivel egy S-P szerkezetű állítás egy nem S-P szerkezetű állítást előfeltételez, tehát sohasem azt előfeltételezi, amit állít) nem fogadjuk el a (3) premiszát. És ugyanígy, ha elfogadjuk a (3) premiszát, nem fogadjuk el a feltevést.

Az érvelés tehát, lévén inkonzisztens, természetesen nem bizonyítja, hogy az egzisztencia nem predikátum.

Persze, ha a (3) premiszsa igaz lenne, akkor ez az inkonzisztencia önmagában elegendő lenne a kívánt konklúzió levonásához, de ez a premiszsa nem, vagy legalábbis nem minden esetben igaz. A (3) premiszsa kizárólag olyan esetekben lehet igaz, amikor a kérdéses egzisztenciális állítás nem S-P szerkezetű, és mégis van benne referáló kifejezés. Ilyen pl. ha azt mondjuk, „Kerberosz nem létezik”, értve ezen azt, hogy a „Kerberosz” név

nem jelöl meg semmiféle valóságos dolgot, tehát nem kell aggódnunk, nem vár háromfejű kutyát az alvilág kapujában.

A (3) premiszsa természetesen nem igaz, ha a kérdéses egzisztenciális állítás ugyan nem S-P szerkezetű, de nincs is benne referáló kifejezés. Pl. ez az állítás: „Nincsenek kentaurok”, nem tartalmaz olyan kifejezést, ami megjelölne egy bizonyos dolgot, aminek a predikátum tulajdonítana valamit; az állítás mindössze azt mondja, hogy a „kentaurok” predikátum semmiről sem igaz.

És végül, az inkonzisztencia miatt, a (3) premiszsa hamis, ha a kérdéses egzisztenciális állítás valóban S-P szerkezetű.

De vajon vannak-e ilyen egzisztenciális állítások? Az mindenesetre az eddigiekből kiderült, hogy az eredeti kérdés (predikátum-e az egzisztencia, azaz, S-P szerkezetűek-e az egzisztenciális állítások) alapvetően elhibázott. Látható, hogy különböző típusú egzisztenciális állítások vannak és lehetségesek, a létige más és más használatának megfelelően. A kérdés tehát az, van-e a létigének predikatív használata. Az ily módon megfogalmazott kérdésre pedig már bárki, aki többé-kevésbé beszél az anyanyelvét, és egy kicsit elgondolkozik a dolgon, képes válaszolni.

Mindenesetre a magyarban (és az összes „releváns” nyelvben, a latinban, angolban, franciában, németben, stb.) van predikatív használata a létigének. Így használjuk a létigét akkor, amikor azt mondjuk, hogy valami létrejön, létezik, majd megszűnik létezni, és többé nem létezik. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy „Szókratész már nem létezik”, amennyiben t. i. már nem él: „Vivere viventibus est esse” — „Élni az élőknek annyi, mint létezni” — mondja a Filozófus a *De Anima* II. könyvében. Abból, hogy az élőlények aktuális létezésére külön szavunk is van (él), nem következik, hogy a létige ezen érteleme csak élőlényekre vonatkozhat, hiszen keletkezésükre és pusztulásukra is vannak külön szavaink (születés, halál), mégsem gondoljuk, hogy a keletkezés illetve pusztulás fogalmait csak élőlényekre vonatkozhatnak. De egyébként is, minden paradoxon vagy ellentmondás veszélye nélkül, igaz módon állíthatjuk, hogy a régi Erzsébet-híd már nem létezik, mivel elpusztult.

De hát hogy lehet igaz egy ilyen állítás? Hiszen ha igaz, akkor a benne szereplő névnek nincs referenciája, amiről igaz lehetne!

„Ez a név referenciájának (Bedeutung) összekeverése a név viselőjével. Amikor N. N. úr meghal, azt mondjuk, hogy meghal a név viselője, nem

azt, hogy meghal a referenciája. És értelmetlenség is lenne ezt mondani; mert ha a névnek nem lenne többé referenciája, értelmetlen lenne azt mondani, hogy »N. N. úr halott» — válaszol Wittgenstein.¹⁰

Semmi akadályta tehát, hogy valaminek, amit egy referáló kifejezéssel megjelölhetünk, tagadjuk vagy állítsuk az aktuális létezését. Így ha a lét- vagy állítás az értelemben használjuk, akkor a segítségével tett állítás egy tisztességes S-P szerkezetű állítás, és a benne szereplő létige egy rendes, logikai értelemben vett predikátum.¹¹ De milyen következményekkel jár ez az ontológiai argumentum(ok)ra nézve?

Nos, a fenti érvek valóban csak úgy lehetnek értelmesebbek, ha a létige bennük predikatív értelemben szerepel. Descartes érveről ez első pillantásra megállapítható, de ha Anselmus érvei közül az elsőt megvizsgáljuk (az itt megadott rekonstrukcióban) a (7), és a másodikban a (4) premiszrúciót, ezekről az érvekről is ugyanez belátható.

Ha viszont ezeket az érveket tényleg úgy értelmezzük, hogy bennük (a megfelelő helyeken) a létige predikatív értelemben szerepel, akkor mind a három abszolút konklúzió, és támadhatatlanul bizonyítják, hogy a létezés Isten szükségszerű predikátuma.

Azt jelentené ez, hogy tehát az érvek bizonyítják Isten létezését, és igaza van Anselmusnak: rászolgálnak az esztelen névre az, aki ezt elvakultságában kélni vagy tagadni merésze!

Megnyugtató és biztos választ kapunk tehát a kérdésre: vajon van-e Isten?

A válasz egyértelmű nem. Anselmus érvei ugyan-

¹⁰ Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, I. 40 § 1d: P. T. Geach a „Form and Existence” c. cikkében, in: Geach: *God and the Soul*, 1969. London

¹¹ Az előző fejezetekben sokat köszönhetek P. T. Geach írásainak, mindenképp az előző jegyzetben idézett cikkének.

¹² „azt, hogy létező, kétféleképpen mondjuk *(ens dupliciter dicitur)*. Ez az egyik módon a dolog létező voltát *(entitatem rei)* jelöli, amit az a tiz predikamentum szerint megoszlík. [...] jelöli, amit az a tiz predikamentum szerint létezőnek, hogy az a kijelentés igazságát jelöli, mely igazság a kompozícióban áll. [...] és amelynek a jele ez az ige: van. És ez az a van, amely arra a kéreésre felel, hogy van-e.” ST I. q. 48. a. 2. ad 2-um „Azt, hogy létező, kétféleképpen mondjuk. Egyik módon, ami szerint a tiz predikamentum természetét jelöli [...]. Másik módon, ami szerint a kérdésre válaszol, van-e.” *De Malo* q. 1. a. 1. ad 20-um rit arra a kérdésre válaszol, van-e.” *De Malo* q. 1. a. 1. ad 20-um „azt, hogy valami van, kétféleképpen mondjuk *(actus essentialiter)*. Ez az egyik módon a létezés aktualitását *(actus essentialiter)* jelöli [...]. Első di), a másik módon a kijelentés kompozícióját jelöli [...]. Első módon véve tehát a létezés *(esse)*, nem vagyunk képesek ismer- ni Isten létezését, ahogy a létezés sem, csak a második módon.” ST I. q. 3. a. 4. ad 2-um V. ő. még 28N d. 34. q. 1. a. 1.

¹³ *Summa contra Gentiles* I. X.

¹⁴ I. Sent. d. 3. q. 1. a. 2. ad 4-um

is éppen abban az értelemben bizonyítják, illetve csakis abban az értelemben bizonyítják, az „Isten létezik” kijelentés igazságát, amelyben az nem válaszolja meg a „Vajon van-e Isten?” kérdést, hanem előfeltételezi az e kérdésre adandó igenlő választ.

A „Vajon van-e Isten?” kérdés arra kérdez rá, hogy az „Isten” szó ténylegesen megjelöl-e valamit a valóságban. Tehát a „Van Isten?”, „Isten létezik”, egzisztenciális állítások csakis akkor válaszolnak a kérdésre, ha a létige bennük nem predikatív értelemben szerepel.

És ezt már Aquinói Tamás is nagyon jól tudta: szigorúan megkülönböztette egymástól a létige predikatív értelmét, mely a létezés aktualitását jelöli, a nem-predikatív értelmétől, és tudta, hogy csak ez az utóbbi válaszol a „Van-e?” kérdésre, az előbbi előfeltételezi az igenlő választ.¹²

Így tökéletesen korrekt módon tudta értékelni Szt. Anselm érveit: „... még ha el is fogadjuk, hogy e néven: »Isten, mindenki azt érti, aminél nagyobb elgondolni nem lehet, akkor sem szükségszerű, hogy legyen valami a valóságban, aminél nagyobb elgondolni nem lehet. [...] Nem ellentmondásos ugyanis, bárminél — akár az intellektusban, akár a valóságban — valami nagyobb elgondolni, csak annak számára, aki elfogadja, hogy van valami a valóságban, aminél nagyobb elgondolni nem lehet.”¹³

„Anselmus érvét így kell értenünk: miután elgondoltuk Istent, nem lehet elgondolni, hogy van Isten, és ugyanakkor elgondolni, hogy nem létezik; de ebből nem következik, hogy nem lehet elgondolni, hogy nincs Isten; ugyanis el lehet elgondolni, hogy nincs semmi olyasm, aminél nagyobb elgondolni nem lehet; és ezért az érv abból az előfeltevéstől indul ki, hogy van valami, aminél nagyobb elgondolni nem lehet.”¹⁴

Vagyis Szt. Anselm érvei nem bizonyítják, hogy az „Isten” szónak megfelel valami a valóságban, de ennek előfeltevéssel, korrekt módon bizonyítják azt, hogy Isten az egyetlen olyan létező, amelytől az aktuális létezés, az élet, még csak gondolatban sem választható el, azaz egy nemlétező, egy halott Isten fogalma ellentmondásos.

Az érvek tehát logikailag hibátlanok, következtetéseik érvényesek, nem azt előfeltételezik, amit bizonyítanak, és nem azt bizonyítják, amit előfeltételeznek, tehát nem tartalmaznak *petitio principii*; mégis adócsak maradnak a válasszal a kérdésre: vajon van-e Isten?

Szent Anzelm • Részletek a Proslogionból és vita Gaunilóval

PROSLOGION. BEVEZETÉS

Testvéreim kérésére engedve közreadtam annak idején egy kis munkát, hogy mint olyan ember, aki csendben fontolgatva kutatja mindazt, amit nem tud, példával szolgáljak a hit ésszerű megokolásának szentelt elmélkedésre. Ám mivel az a mű érvek hosszú sorának összefüggő láncolatából állt, utóbb kutatni kezdtem egyetlen olyan érv után, amely semmi másra nem szorulva megáll önmagában, és amely egyedül is elégséges bizonyossága annak, hogy Isten valóban létezik, hogy ő a legfőbb jó, s hogy ez a legfőbb jó semmi másra nem szorul, míg őrá mindennek szüksége van önnön létéhez és jó-létéhez, továbbá amely bizonyossága mindannak, amit az isteni lényegről hiszünk.

Újra és újra erre összpontosultak gondolataim: olykor már-már megragadni véltem, amit keresek, máskor viszont nyomtalanul elrejtőzött értelmem elől: végül elcsüggedve fel is akartam hagyni keresésével, mivel úgy tűnt, lehetetlen megtalálnom. Már téptem volna ki magamból gyökereztül ezt a gondolatot, hogy ne kösse le hasztalanul szellemem, ne vonja el más gondolatoktól, amelyekkel pedig boldogulhatnék — de minden védekezésem és ellenkezésem dacára csak még erőszakosabban tört bennem utat magának. Amikor meg-megújuló ostromainak visszaverése már felőrlötte erőmet, egy napon, egymással viaskodó gondolataim közt megjelent az, amiről már reményt veszve lemondtam, s már-már számítottam volna magamból; s oly tisztán jelent meg, hogy azonnal elmémbe zártam. Mivel pedig úgy véltem, volna olvasója, aki tetszéssel fogadná, ha írásba foglalnám azt, amire olyan örömmel volt rátalálnom, megírtam más hasonló dolgokkal együtt ebben a kis munkában, mint valaki, aki Isten szemlélésére ösztönzi szellemét és arra vá-

gyik, hogy megértse, amit hisz. Úgy láttam, sem ez, sem a korábbi munkám nem érdemes a könyv nevezetre, sem arra, hogy névvel jegyeztessenek; de azt is gondoltam: nem lenne helyes minden cím nélkül bocsátani közre őket, hiszen a cím olvasásra csábíthatja azt, akinek a kezébe kerülnek. Így hát az első azt a címet kapta, hogy: Példa a hit ésszerű megokolásának szentelt elmélkedésre (*Exemplum meditandi de ratione fidei*), a második pedig, hogy a megértés felé törekvő hit (*Fides quaerens intellectum*). Mintogy azonban többben is lemoslalták már mindkét munkát ilyen címeken, ösztökéltek, hogy írjam eléjük a nevemet is, sőt Hugo lyoni érsek, apostoli legátus Galliában, egyenesen utasított erre. Végül, hogy e kívánalmaknak kellőképpen eleget tegyek, az egyiket elneveztem *Monologion*nak, azaz Magamhozszólónak, a másikat pedig *Proslogion*nak azaz Megszólítónak.

I. FEJEZET

... Nem próbálok, Uram, a mélységbe hatolni, hisz értelmem nem érhet odáig; csak arra vágyom, hogy valamennyire megérthessem igazságodat, amelyben hisz és amelyet szeret az én szívem. És nem azért akarom megérteni, hogy higgyek, hanem azért hiszek, hogy megérthessem. Mert abban is hiszek, hogy nem fogom megérteni, ha nem hiszek.

2. FEJEZET

Ezért Uram, aki értelemmel ajándékozod meg a hitet, add meg nekem, hogy — amennyire jónak ítéled — értelmemmel is felfogjam, hogy létezel, amiként hiszünk, és hogy az vagy, ami hitünk szerint vagy. Hitünk szerint pedig az vagy, aminél semmi nagyobb nem gondolható el. Avagy talán nincs is semmi, ami ilyen természetű volna, ahogyan „a balgatag mondta az ő szívében: nincs

Isten”? Ámde hallva, hogy ezt mondod: „az, aminél semmi nagyobb nem gondolható el”, még ez a balgatag is megérti, amit hall; amit pedig megért, az jelen van az értelmében, még ha nem látja is be róla, hogy a valóságban is létezik. Mert más az, ha valami az értelemben van jelen, és megint más megérteni róla, hogy valóságosan létezik. Amikor például a festő előre elgondolja a képet, amit megfesteni készül, az megjelenik elméjében, de valóságos létezőnek még nem foghatja fel, mivel még nem alkotta meg. Amikor azután megfestette, nemcsak az elméjében van meg a kép, hanem már létezőnek fogja is fel. Annyit tehát el kell fogadni a balgatagnak is, hogy legalábbis az értelemben jelen van az, aminél semmi nagyobb nem gondolható el; mivel hallva, amint ezt mondom neki, megérti, amit pedig megértünk, az jelen van az értelmünkben. De lehetlenség, hogy aminél nagyobb nem gondolható el, az csupán az értelemben létezzék. Mert arról, ami csupán az értelmünkben létezik, elgondolható, hogy létezik a valóságban is — ez pedig nagyobb volna. Ha tehát csupán az értelemben léteznék az, aminél nagyobb nem gondolható el, akkor az, aminél nem gondolható el nagyobb, mégis olyan volna, aminél nagyobb is elgondolható. Ez viszont nyilvánvalóan nem lehetséges. Kétségtelen tehát, hogy az a valami, aminél nagyobb nem gondolható el, az értelemben is a és a valóságban is létezik.

3. FEJEZET

Hogy ez a valami létezik, mindenképpen igaz, annyira, hogy el sem gondolható, hogy nem létezik. Mert elgondolható, hogy létezik valami, amiről nem gondolható el, hogy nem létezik: ez pedig nagyobb, mint az, amiről elgondolható, hogy nem létezik. Ennélfogva, ha elgondolható volna, hogy nem létezik az, aminél nagyobb nem gondolható el, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható el, nem az volna, aminél nagyobb nem gondolható el: ez viszont lehetetlen. Annyira igaz tehát, hogy létezik az, aminél nagyobb nem gondolható el, hogy el sem gondolható róla, hogy nem létezik: és ez Te vagy Urunk, Istenünk. Annyira igaz, hogy létezel, Uram, Istenem, hogy el sem gondolható rólad, hogy nem létezel: és ez nem is lehet másképp. Ha ugyanis bármely elme elgondolhatna jobbat tenélad, a teremtmény a teremtő fölé emelkednék és megítélné teremtőjét: ez pedig képtelenség. Bizony, minden másról elgondolható, hogy nem létezik, egyedül Rólad nem. Így tehát egyedül Te vagy az, aki mindennél valóságosabban és ennél fogva mindenek között leginkább bírsz léttel; bármi más, ami létezik, nem létezik ilyen valóságosan, és ezért kevésbé bír léttel.

Miért mondta hát a balgatag az ő szívében: nincs Isten, ha ennyire nyilvánvaló a gondolkodó elme előtt, hogy mindenek között Te létezel leginkább? Mi másért, ha nem csupán azért, mert ostoba és balgatag?

4. FEJEZET

De hát miképpen mondhatta a balgatag az ő szívében, amit nem gondolhatott el, avagy hogyan volt lehetséges nem elgondolnia azt, amit a szívében mondott? — Hiszen a szívünkben mondani valamit ugyanaz, mint elgondolni. Ám ha egyrésztől igaz az, hogy el is gondolta, mivel mondta a szívében, másrésztől viszont az is igaz, hogy nem mondta a szívében, mivel nem gondolhatta el, akkor — éppen mert mindkettő igaz — nyilvánvaló, hogy nemcsak egyféleképpen gondolunk el vagy mondunk a szívünkben valamit. Másként gondolunk el ugyanis valamely dolgot, ha csupán a dolgot jelentő szót gondoljuk el, és másként, ha magát a dolgot fogjuk fel értelmünkkel. Az első esetben elgondolható, hogy nincs Isten, ez utóbbiban semmiképpen sem. Aki tehát megérti, hogy valójában micsoda az Isten, az nem gondolhatja el, hogy nincs Isten, még ha mondja is e szavakat a szívében, jelentésüktől megfosztva vagy idegen jelentéssel ruházva fel őket. Isten ugyanis az, aminél nagyobb nem gondolható el. Aki ezt jól megérti, az belátja azt is, hogy olyannyira létezik, hogy még gondolatunkban sem lehet nem-létező. Aki tehát megérti, hogy Isten létezése ilyen, az már nem is gondolhatja Róla, hogy nem létezik.

Hála néked, jóságos Uram, hála néked: mert amit eddig hittem, mivel megajándékoztál a hittel, immár értelmemmel is belátom, mivel megvilágosítottad elmémet: elannyira, hogy ha nem akarnék is hinni létezésedben, akkor is lehetlenség volna, hogy értelmemmel fel ne ismerjem, hogy létezel.

15. FEJEZET

Nemcsak az vagy, Uram, aminél nagyobb nem gondolható el: nagyobb is vagy, mint ami elgondolható. Hiszen valóban elgondolható, hogy létezik valami, ami ilyen, és ha te nem éppen ez lennél, akkor elgondolható volna valami nálad is nagyobb, ez pedig lehetetlen.

GAUNILÓ KÖNYVE A BALGATAG VÉDELMEBEN

1. Ha azt, hogy létezik egy olyasféle lény, amelyiknél semmi nagyobb nem gondolható el, be akarjuk bizonyítani valakinek, aki ezt tagadja vagy kétségbe vonja, ehhez a bizonyításhoz — olvasom — úgy foghatunk hozzá, hogy rámuta-

tunk: az, amit az illető tagad vagy kétségbe von, már ott van az értelmében, hiszen ha hallja, hogy beszélünk róla, megérti, amit hall. Hogyha pedig megérti, akkor az szükségképpen létezik, nemcsak az értelemben, hanem a valóságban is. Végül ez utóbbi állítást a bizonyítja, hogy nagyobb az, ami az értelemben is és a valóságban is létezik, mint ami egyedül csak az értelemben; ha tehát ez a valami, amiről itt beszélünk, csak az értelemben volna meg, akkor bármi, ami a valóságban is létezik, nagyobb volna nála; s így a mindennél nagyobb kisebb lenne valaminél — nem volna mindennél nagyobb; ez pedig ellentmondás. Szükséges tehát, hogy a mindennél nagyobb, amiről már beláttuk, hogy jelen van az értelemben, ne pusztán az értelemben létezzék, hanem a valóságban is, hiszen máskülönben nem lehetne mindennél nagyobb.

2. Arra az állításra, hogy ez a valami pusztán azért, mert felfogom a rávonatkozó szavakat, már ott is van az értelemben, a következőképp válaszolhatnék: Ezek szerint bármilyen hamis és valótlan dologról is állítható volna, hogy ott van az értelmében: hiszen ha valaki ilyesmire beszél előttem, azt is ugyanúgy felfogom. Ha csak nem vesszük eleve bizonyosnak, hogy az, amiről itt beszélsz, még gondolkodásomban sem mutatkozhat ugyanolyannak, mint a kétséges és valótlan dolgok, azaz ezt a valamit el sem gondolhatom másképp, csak ha egyben azt is felismerem — vagyis eszemmel felfogom — hogy ténylegesen létezik: (és éppen ezért írod azt, hogy hallván felőle megértjük és befogadjuk az értelmünkbe, nem pedig azt hogy: elgondoljuk és gondolatunkba fogadjuk). Ez esetben viszont nem lehet különálló, korábbi mozzanat az, hogy ez a valami az értelemben kerül, majd egy másik, későbbi mozzanat belátni létezését — ez csak a kép esetében van így: az valóban előbb van meg a festő elméjében, és csak azután a műben. Másrészt azt is nehezen tudom elképzelni, hogy bárki is, pusztán mert fölűtanja volt egyszer annak, amint szóba került ez a valami, már nem gondolhatná el azt ugyanúgy nem-létezőnek, ahogyan Istenről is elgondolható, hogy nincsen. Hiszen ha nem volna elgondolható nem-létezőnek, miért is fogtunk volna ebbe az egész vitába, és éppen azzal, aki egy ilyen természetű lény létét kétségbe vonja vagy tagadja? Mindenesetre nyomósabb érve van szükség annak bizonyításához, hogy ezt a valamit, ha egyszer elgondolták, csakis a kétségbevonhatatlan létezésében biztos értelem foghatja fel, és nem elegendő annyit mondani, hogy mily helyt meghallom és megértem, azonnal ott van az értelemben. Hiszen így jelen lehetnének benne

mindenféle bizonytalan, sőt éppen valótlan dolgok is, amiket az mond, akinek szavait éppen felfogom, hát még ha — amint ez gyakorta megeskik — hagyom is magamat megtéveszteni, és el is hiszem őket, míg azt, amiről itt most szó van, még mindig nem hiszem.

3. Nincs helye ebben az érvelésben a festő példájának sem, akinek elméjében eleve megvan már a tervezett, megfestendő kép. Az a kép ugyanis, mielőtt elkészülne, már ott lappang a festő alkotóképességében és ami ilyesformán a festő alkotóképességében benne van, az egyben elméjének is része, amint Szent Ágoston is mondja: „Mikor egy látát készül kifaragni a kézműves, az már benne rejlik különleges tudásában; s nem élet a műretek, ha már elkészült, de élet mindaddig, amíg a mester különleges tudásában van benne: mert él a mesterember lelke is, s ebben mindezek benne rejlenek, mielőtt a külső valóságban megjelennének.” És ugyan miért élet mindaz, ami a művész eleven lelkében lakik, ha nem azért, mert az nem más, mint éppen az ő lelkének tudása vagy felismerése? Ám ha valakinek az értelme olyasmit ismer meg igaznak hallomás vagy következtetés útján, amit nem foghat fel önnön szellemi természeteként, kétségtelen, hogy másvalami lesz ez az igazság, és másvalami az az értelem, amely ezt az igazságot felfogta. Ennélfogva ha netán igaz is lenne az, hogy létezik valami, aminél nem gondolható el semmi nagyobb, ez, hallhatok bár róla és megérthetem, sohasem lehet olyan, mint a még meg nem festett kép a festő elméjében.

4. Ehhez járul még az is, amit fentebb már érintettem: hogy tudniillik ezt a minden elgondolhatónál nagyobbbat, ami — úgy mond — nem lehet más, csak maga Isten, nem tudom elmémbe fogadni vagy elgondolni egy neme vagy faja alapján általam is ismert valóságos dolognak megfelelően, hiába hallok felőle — ugyanúgy, ahogy magát Istent se, akiről éppen ezért azt is elgondolhatom, hogy nem létezik. Mert nem ismerem sem őt magát, sem nem ismerek semmi hozzá hasonlót, amelyből következtethetnék rá, hiszen te magad állítod, hogy nem létezhet semmi hozzá hasonló. Mert ha előttem egy teljesen ismeretlen embert említenének, akiről még azt sem tudnám, hogy létezik-e vagy sem, annak a nemnek és fajnak ismerete alapján, amelybe az ember tartozik, képes lennék a valóságnak megfelelően elgondolni őt. De így is megeshet, hogy — mivel félrevezettek — nem is létezik az az ember, akit elgondolok; én mindenesetre egy létező valóság alapján gondoltam el őt — csak éppen nem emez ember, hanem általában az ember valósága szerint. Azt hallva

azonban, hogy „Isten” vagy hogy „mindennél nagyobb”, ezt gondolkodásom vagy értelmem úgy sem képes befogadni, mint az imént említett kohlománt; mert míg amaz mégiscsak egy előttem ismert és létező valóság alapján gondolhatam el, ezt már csak a pusztá szó alapján; a pusztá szó alapján azonban aligha — sőt mondhatjuk: egyáltalában nem — gondolható el olyasmi, ami igaz és valóságos volna. Ha szavak alapján gondolkodom el a valamit, nem annyira magát a szót gondolom el — ami maga mégiscsak valóságos dolog, lévén betűk és szótágok hangzása —, mint inkább a hallott szó jelentését; és itt nem olyan emberről beszélünk, aki tudja, hogy mit jelent általában ez a szó, és ennélfogva legalább a saját megítélése szerint igaz valóságnak megfelelően képes elgondolni —, hanem olyanról, aki nem ismeri a szó jelentését, és ezért csupán a kimondott szó hangjainak a lelkében keltett hatásától indítva és a szó elképzelt jelentése alapján gondolja el. A csodával lenne határos, ha bármi, amit ily módon gondolok el, megfelelna a valóságnak. Ha tehát meghallván megérteném annak szavait, aki azt állítja, hogy létezik valami, ami minden elgondolhatónál nagyobb, és csakis így létezhet az értelemben, és ahogy másoként.

5. Azt pedig, hogy ez a valami nem csak az értelemben, hanem a valóságban is szükségképpen létezik, az bizonyítaná, hogy ha nem létezne a valóságban, akkor bármi, ami a valóságban is létezik, nagyobb lenne nála; ez esetben azonban az, aminek az értelemben való megléte állítólag már bebizonyosodott, mégsem lenne mindennél nagyobb. Erre a válaszom a következő: Ha már mindenképpen azt kell mondanunk, hogy jelen van az értelemben ez a valami, ami semmilyen valóságos dolog alapján nem gondolható el, akkor nem vonom kétségbe, hogy az én értelemben is jelen van. Minthogy azonban ebből még semmiképp sem következik, hogy a valóságban is létezik, e ponton mindaddig nem is engedek neked, amíg valami cáfolhatatlan érvel meg nem győzől róla. Aki erre csak azt ismételteti, hogy másként a mindennél nagyobb nem lenne mindennél nagyobb, az nem ahhoz beszél, akhez beszél. Én tudniillik nem állítom, sőt éppen hogy tagadom, de legalábbis erősen kételkedem benne, hogy ez az értelemben meglévő valami nagyobb lenne akár egyetlen valóságos létezőnél is, és még a létezését is csak olyan értelemben engedem meg, amilyen értelemben „létezésről” beszélünk, amiddőn a lélek pusztán a hallott szó alapján próbál meg képet alkotni magának egy számára tökéletesen ismeretlen dologról. Hogy is fogadnám el bizonyítottnak, hogy ez a nagyobb dolog az

igazi valóságban is létezik, csupán csak mert nyilvánvaló, hogy mindennél nagyobb, ha már azt is tagadom, hogy nyilvánvaló a létezése, vagy legalábbis kétségbe vonom, és azt állítom: ez a bizonyos nagyobb valami legfeljebb annyira létezik csak az értelemben vagy gondolkodásomban, amennyire számos bizonytalan és kétes dolog is. Legelőször tehát afelől kell megbizonyosodnom, hogy ez a nagyobb valami a valóságban is létezik valahol; mert csak akkor lesz lehetséges teljes biztonsággal megállapítani róla, hogy mivel mindennél nagyobb, önmagában is létezik.

6. Nézzünk egy példát: Egyesek azt állítják, hogy valahol az Óceánon van egy sziget, amelyet — mivel nagyon nehéz sőt szinte lehetetlen rábukkanni — „ elvesztett ” szigetnek neveznek. Azt mesélik róla, hogy minden elképzelhető gyönyörben és pompában bővelkedve gazdagságával még a Boldogok Szigetét is messze felülmúlja; lakosai, birtokosai nincsenek, s kincseinek bőségével nem vetekedhet semmilyen emberlaktá vidéke a Földnek. Nos, ha valaki ezt elmondaná nekem, minden nehézség nélkül felfognám, amit mond. Ha azonban mintegy következtetésképpen hozzátenné: ezeketán nem vonható kétségbe, hogy ez a sziget, amely gazdagság tekintetében felülmúlja a Föld összes többi vidékét, a valóságban is létezik valahol; hiszen abban nem kételkedsz, hogy az értelemben jelen van; márpedig ezt felülmúlja az, ami nem csupán az értelemben létezik, hanem a valóságban is; tehát szükségképpen léteznie kell a valóságban. Ha ugyanis nem létezne, minden valóban létező vidék felülmúlná; akkor pedig a te általad minden más vidéket felülmúlónak megismert sziget mégsem múlna felül a többi — ha tehát az illető ilyen módon akarna bizonyoságot tenni afelől, hogy a sziget létezéséhez a legkisebb kétség sem férhet, akkor vagy tréfának kellene vennem, vagy pedig nem tudnám, melyikünket tartsam együgyűbbnek: magamat-e, amiért engedek neki, avagy őt, amiért úgy véli, hogy akár a legesekélyebb bizonyossággal is állíthatja ennek a szigetnek a létezését mindaddig, míg ki nem mutatta, hogy annak páratlansága egy valóban és kétségtelenül létező dolog módján van jelen az elmében, nem pedig mint valamely hamis vagy bizonytalan dolog.

7. Ilyesformán válaszolhatna a balgatag. Ha pedig ezek után erről a mindennél nagyobbbról azt állítaná neki, hogy az még a pusztá gondolatban sem lehet nem-létező, és azt újból azzal támasztaná alá, hogy máskülönben nem lehetne mindennél nagyobb, megintcsak ugyanazt a választ adhatná, így szólván: Állítottam-e valaha is, hogy valóban létezik valami ilyesmi, azaz vala-

mi, ami mindennél nagyobb? — mert csak ez esetben kellene belátnom, hogy olyannyira valóságosan léteznek ez a valami, hogy el sem gondolható nem-létezőnek. Először azt kell cáfolhatatlan érvvel bebizonyítani, hogy van egy minden másnál nagyobb és jobb, minden más felett álló létező, s csak ebből kiindulva következethetnék mindarra, ami nem hiányozhatik abból, ami mindennél nagyobb és jobb. Ahelyett pedig, hogy azt állítanád, hogy ez a legfőbb valóság el sem gondolható nem-létezőnek, talán helyesebb lenne azt mondanod, hogy értelmünk nem foghatja fel nem-létezőnek, sőt nem foghatja fel annak lehetőségét sem, hogy ne létezzék. Ami ugyanis hamis, az — e szó sajátlagos jelentése szerint — nem is fogható fel értelemmel, elgondolni azonban éppenséggel elgondolható, ahogy a balgatag is elgondolta, hogy nincs Isten. Önmagamról biztosan tudom, hogy létezem, de éppúgy tudom azt is, hogy lehetek nem létező. A legfőbb létezőről, azaz Istenről viszont kétségkívül megértem, hogy valóságosan léteznek, és hogy nem is lehet nem-létező. Ám azt már nem tudom, vajon elgondolhatom-e önmagamat nem-létezőnek mindaddig, amíg biztosan tudom, hogy létezem. Ha ugyanis elgondolhatom, miért ne gondolhatnám el bármi másról is, aminek létezéséről hasonlóan biztos tudásom van? Ha viszont nem gondolhatom el, akkor ez mégsem egyedül Isten sajátja.

8. A mű további részeiben kifejtett gondolatok annyira igazak, szépek és nagyszerűek, oly hasznosak, s oly szent és jámbor az az érzés, melynek illatát árasztják, hogy semmiképp sem fogjuk őket elutasítani a bevezető részek miatt, melyek helyes megérzésen alapulnak ugyan, csak nem eléggé meggyőzőek. Ha nyomósabb érvekkel fogod ezeket alátámasztani, akkor már a mű egészéről is csak a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján lehet majd szólni.

ANSELMUS VÉDŐBESZÉDE GAUNILÓVAL SZEMBEN

Minthogy a fenti műben nem a balgatag próbálja megcáfolni, amit előző könyvemben állítottam, hanem csak a balgatag nevében szól valaki, aki katolikus és maga nem balgatag, elegendő lesz neki válaszolnom.

1. Azt állítod — és, bárki légy is, ezt mondaná szerinted a balgatag is —, hogy ha netán jelen van is az értelemben az, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor is csak oly módon lehet jelen, mint ami semmilyen valóságos dolog alapján nem gondolható el; valamint hogy annak, aminél nagyobb nem gondolható el, az értelemben való meglétéből éppúgy nem következik valóságos létezése, ahogyan az „elveszett” sziget biztos létezése sem

következik még abból, hogy valaki meghallván azokat a szavakat, melyekkel leírják, nem kételkedik abban, hogy jelen van az értelemben. Ézzel szemben én azt állítom arról, aminél nagyobb nem gondolható el: ha nem értjük meg, illetve nem gondoljuk el, tehát nem léteznek értelmünkben illetve gondolkodásunkban, akkor vagy mégsem ez az Isten, vagy mi nem értjük meg illetve nem gondoljuk el őt, és akkor azért nincs jelen az értelmünkben illetve a gondolkodásunkban. Ám hogy ezt feltenni is lehetetlenség, annak éppen a te hited és lelkiismereted a legdöntőbb bizonyítéka. Eszerint valóban megértjük és elgondoljuk azt, aminél nagyobb nem gondolható el, és ez jelen is van értelmünkben és gondolkodásunkban. Viszont így vagy az nem igaz, amire ellenvetéseidet alapozod, vagy pedig nem következhet belőlük az, amire te következtetsz.

Továbbá: abból, hogy értelmünkkel felfogjuk azt, aminél nem gondolható el nagyobb, számodra nem következik az értelemben való megléte; sem abból, hogy az értelemben jelen van, valóságosan létezése. Erre azt felelem: Ha egyáltalán elgondolható létezőnek, akkor szükségképpen létezik is. Mert aminél nagyobb nem gondolható el, annak létezése csakis kezdet nélkül gondolható el; ami viszont nem létezik, de elgondolhatjuk róla, hogy létezik, arról éppúgy elgondolhatjuk azt is, hogy valamilyen kezdettől fogva létezik csupán. Éppen ezért arról, aminél nagyobb nem gondolható el, nem gondolhatjuk el, hogy létezik, ha nem létezik. Ha elgondolható létezőnek, akkor szükségképpen létezik is. Sőt mi több, ha egyáltalán elgondolható, akkor szükségképpen létezik is. Mert aki tagadja, vagy kétségbe vonja is annak létezését, aminél nem gondolható el nagyobb, azt azért még ő sem fogja tagadni, sem kétségbe vonni, hogy ha létezne, akkor sem természetesen, sem gondolatban nem lehetne nem-létező. Hiszen másként nem az lenne, aminél nem gondolható el nagyobb. Ám minden, ami elgondolható ugyan, de nem létezik, az természetesen is és gondolatban is lehetne nem-létező, még akkor is, ha létezne. Ezért ha elgondolható az, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor nem is lehet nem-létező. Tegyük fel most róla, hogy nem létezik, de elgondolható. Az előzők szerint minden, ami elgondolható, de nem létezik, az még ha létezne is, sem az lenne, aminél nem gondolható el nagyobb. Ha netán mégis az volna, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor eszerint mégsem az volna, aminél nem gondolható el nagyobb; márpedig ez képtelenség. Tehát már akkor sem lehet igaz, hogy ne létezzék az, aminél nem gondolható el nagyobb, ha egyáltalán elgondolható; hát még akkor, ha

értelmünkkel fel is fogható és jelen is lehet benne.

De továbbmegyek: Bármiről, ami valahol és valamikor nem létezik, még ha másutt és máskor létezik is, kétségkívül elgondolható, hogy amiként valahol és valamikor nem létezik, éppúgy egyáltalán nem létezik sehol és soha. Ami például tegnap nem létezett, ma meg létezik, arról ugyanúgy, ahogy belátható, hogy tegnap nem létezett, belátható az is, hogy egyáltalán nem létezik soha. Vagy ami itt nincs jelen, csak másutt, arról elgondolható, hogy amiképp itt nincs jelen, egyáltalán sehol nem létezik. Általában aminek egyes részei nincsenek jelen ott és akkor, ahol és amikor a többi részei jelen vannak, annak minden egyes részéről, és így magáról az egészről is ugyanígy elgondolható, hogy egyáltalán nem létezik sehol és soha. Mert ha örökké tartónak mondanánk is az időt, és mindenüvé kiterjedőnek a világot, az idő mégsem a maga teljességében tart örökké, és a világ sem egészében van jelen mindenütt. Ennélfogva az időnek egyes szakaszai, mivel más időszakok tartama alatt nem léteznek, soha-nem-létezőnek is elgondolhatók; a világ egyes részei pedig, mivel nem terjednek ki oda, ahol a többi részek vannak, sehol-nem-lévőnek is elgondolhatók. Minden, ami részekből áll, az gondolatban szétbontható, és nem-létezőnek is elgondolható. Ezért mindenről, ami valahol és valamikor nem egészében van jelen, arról — még ha létezik is — elgondolható, hogy nem létezik. De aminél nem gondolható el nagyobb, az nem gondolható el nem-létezőnek, ha létezik; mert máskülönben — ha létezik is — nem olyan, aminél nem gondolható el nagyobb; ez pedig ellentmondás. Nem lehetséges tehát, hogy bárhol és bármikor ne egészében létezzék, hanem mindig és mindenütt egészében létezik.

Elismered-e tehát, hogy valamennyire elgondolható illetve felfogható, és hogy létezik a gondolatunkban illetve az értelmünkben az, amiről értelmünkkel mindezt felfogjuk? Mindez ugyanis nem fogható fel, ha ő maga nem fogható fel. Ha pedig azt állítod, hogy nem fogjuk fel és nincs is jelen az értelmünkben az, amit nem értünk meg tökéletesen, akkor állítsd azt is, hogy aki nem képes a Nap vakító fényébe tekinteni, az a napvilágot sem láthatja, hiszen az is csak a Nap fénye. Annyira azonban bizonyára megértjük és az értelmünkben is jelen van az, aminél nagyobb nem gondolható el, amennyire mindazt belátjuk róla, amit fentebb kifejtettünk.

2. Érveim között — melyekkel te most vitába szállsz — szerepel a következő állítás: ha a balgatag füle hallatára kimondják azt, aminél nem gondolható el nagyobb, ő megérti, amit hall. Aki

pedig nem érti meg, ami érthető nyelven hangzik el, annak semmi esze sincs, vagy ami van, az is meglehetősen tompa. Állításomat pedig azzal folytattam, hogy amit megértünk, az jelen van az értelmünkben. Avagy egyáltalán nem lenne meg az értelemben az, amiről pedig bizonyossá vált, hogy szükségszerűen létezik a valóságban? Persze te erre azt fogod válaszolni, hogy ha ott van is az értelemben, ez nem annak a következménye, hogy megértettük. Most figyelj rám, hogy meglásd, hogy ha valami jelen van az értelemben, az azért van ott, mert megértettük. Mert amiképp mindazt, amit elgondolunk, gondolkodásunkkal gondoljuk el; amit pedig gondolkodásunkkal elgondolunk, az annyira, amennyire elgondoljuk, jelen is van a gondolkodásunkban — ugyanúgy, amit megértünk, azt értelmünkkel értjük meg; amit pedig értelmünkkel megértünk, az annyira, amennyire megértjük, jelen is van az értelmünkben. Mi világosabb ennél? Azt állítottam továbbá, hogy ha az értelemben már megvan ez a valami, akkor elgondolható róla, hogy létezik a valóságban is; s ez így nagyobb. Tehát ha csak is az értelemben létezik az, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor elgondolható nála nagyobb: mi az, kérdelem, ami ennél logikusabb? Mert ha az értelemben létezik, nem gondolható-e el róla, hogy létezik a valóságban is? Ha ez valóban elgondolható, akkor az, aki el is gondolja, nemde valami nagyobbat gondol el annál, mint ha csak az értelemben létezne? Vagy még logikusabban beszéljek? Ha csak az értelemben létezik az, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor elgondolható nála nagyobb. Márpedig az, aminél elgondolható nagyobb, senkinek az értelmében nem mutatkozik olyannak, aminél nem gondolható el nagyobb. Nem vonhatjuk-e le végre azt a következtetést, hogy ha már egyvalakinek az értelemben létezik, akkor többé nem pusztán az értelemben létezik az, aminél nem gondolható el nagyobb? Hiszen ha csak az értelemben létezik, akkor elgondolható nála nagyobb; ez viszont nem lehetséges.

3. Ámde — mondod te — olyan ez, mintha az Óceánnak arról a szigetéről, amely termékenységeivel minden más vidéket felülmúl — és amelyet, minthogy igen nehéz, sőt szinte lehetetlen rábukkanni, elveszett szigetnek neveznek —, valaki azt állítaná, hogy valóságos létezése azért kétségbevonhatatlan, mivel bárki könnyen felfogja azokat a szavakat, amelyekkel leírják előtte. Nos, ha bárki is talál valamit azon kívül, aminél nagyobb nem gondolható el, ami akár a valóságban, akár csupán gondolkodásában létezik, és érvelésem alkalmazható rá, akkor — bátran állítom — én is

meg fogom találni az elveszett szigetet, és neki is ajándékozom, hogy el ne vesszen többé. Hiszen nyilvánvaló, hogy az, aminél nagyobb nem gondolható el, nem gondolható el nem-létezőnek, mivel létezése az igazság oly biztos alapján nyugszik; másként ugyanis egyáltalán nem létezne. Aki mégis azt állítja magáról, hogy nem létezőnek gondolja el, annak azt felelem, hogy amikor elgondolja, akkor vagy azt gondolja el, aminél nem gondolható el nagyobb, vagy nem azt gondolja el. Ha nem azt gondolja el, akkor nem-létezőnek sem gondolja el azt, hiszen el se gondolja. Ha viszont azt gondolja el, akkor olyasvalamit gondol el, ami el se gondolható nem-létezőnek. Ha ugyanis elgondolható volna róla, hogy nem létezik, akkor az is elgondolható volna róla, hogy kezdete van és vége; de ez nem lehetséges. Ezért aki elgondolja ezt, az valami olyat gondol el, ami el sem gondolható nem-létezőnek. Aki tehát valóban ezt gondolja el, az nem gondolhatja el nem-létezőnek; hiszen akkor olyasmit gondolna el, amit lehetetlen elgondolni. Nem gondolható el tehát nem-létezőnek az, aminél nem gondolható el nagyobb.

4. Véleményed szerint ahelyett, hogy ez a legfőbb valóság el sem gondolható nem-létezőnek, helyesebb lett volna azt mondanom, hogy értelmünk nem foghatja fel nem-létezőnek, sőt nem foghatja fel annak lehetőségét sem, hogy ne létezzék. Szerintem viszont helyesebb volt „nem elgondolható” mondanom. Ha ugyanis azt mondtam volna, hogy értelmünk nem foghatja fel nem-létezőnek, akkor te, aki azt állítod, hogy ami hamis, az — éppen e szó sajátlagos jelentése szerint — egyáltalán nem fogható fel értelemmel, joggal vehetné ellenem, hogy semmilyen létező nem fogható fel nem-létezőnek, hiszen a létező nem-létezése hamis feltevés, tehát nem egyedül Isten sajátja, hogy nem fogható fel nem-létezőnek. Ha viszont akár csak egyetlen bizonyosan létező felfogható nem-létezőnek, akkor bármiféle más létező is felfogható nem-létezőnek. De nem merülhet fel ugyanez akkor, ha arról beszélünk, mi gondolható el, feltéve, hogy helyesen értjük a szót. Mert míg semmilyen létező nem fogható fel nem-létezőnek, elgondolni bármiről elgondolható, hogy nem létezik, a legfőbb létező kivételével. Minden olyasmi — de csakis az —, aminek kezdete van és vége, ami összekapcsolódó részekből áll, és — amint már fentebb kifejtettem — valamely helyen és valamely időpontban nem mint egész van jelen, elgondolható nem-létezőnek. Egyes-egyedül az nem gondolható el nem-létezőnek, amelyben sem kezdetre, sem végre, sem részek összekapcsolódására nem bukkan a gondolat, hanem mindig és mindenütt mint egészet találja.

Tudd meg hát, hogy önmagadat is elgondolhatod nem-létezőnek, miközben biztosan tudod, hogy létezel; csodálkozom is, hiszen mondtad, nem tudod, hogy van ez. Hiszen sokmindent, amiről pedig tudjuk, hogy létezik, elgondolunk nem-létezőnek, és sok olyasmit, amiről tudjuk, hogy nem-létezik, létezőnek; nem az értelmünkkel ítéljük meg így, hanem azt képzeljük, hogy úgy van, ahogyan elgondoljuk. Egyfelől tehát elgondolhatunk nem-létezőnek valamit, amiről pedig tudjuk, hogy létezik: módunkban áll egyszerre elgondolni amazt és tudni emezt. Másfelől viszont lehetetlen a nem-létezőt gondolnunk, miközben a létezőt ismerjük meg, mert nem gondolhatjuk el egyszerre a létezőt és a nem-létezőt. Aki felfogja e két kijelentés közötti különbséget, az be fogja látni, hogy míg egyrészt semmi sem gondolható el nem-létezőnek, miközben a létezőt ismerjük meg, másrészt viszont annak kivételével, aminél nagyobb nem gondolható el, minden elgondolható nem-létezőnek, ami csak létezik, még ha tudjuk is, hogy létezik. Így tehát egy felől Isten sajátja, hogy nem-létezőnek gondolja el az Istent, ezt előző munkámban — úgy vélem — kellőképpen kifejtettem.

5. Ami a balgatag védelmében felhozott többi ellenvetéset illeti, azokat bárki könnyen megcáfolhatja, nem is kell olyan nagyon bölcsek lennie hozzá; ezért először fölölslegesnek is tartottam a részletes cáfolást. Am mivel azt hallom, hogy azok közül, akik olvasták az írásodat, néhányan valódi ellenérveket vélnek felfedezni bennük azzal szemben, amit én állítottam, egy-két szóval mégis kitérek rájuk.

Először is: több helyen is az én számba adod a kijelentést, mely szerint: ami mindennél nagyobb, az létezik az értelemben; ha pedig az értelemben létezik, akkor a valóságban is létezik; másként ugyanis a mindennél nagyobb nem lehet mindennél nagyobb. Nos, állításaim között sehol sem szerepel efféle érvelés. Mert ha azt akarom bizonyítani, hogy az, amiről beszélek, a valóságban is létezik, akkor az „aminél nem gondolható el nagyobb”, nem helyettesíthető azzal, ami „mindennél nagyobb”. Ha ugyanis azt állítaná valaki, hogy az, aminél nem gondolható el nagyobb, nem létezik a valóságban, vagy hogy lehet nem-létező, avagy legalábbis elgondolható nem-létezőnek, ezt könnyen megcáfolnám. Mert ami nem létezik, az lehet nem-létező; és ami lehet nem-létező, az elgondolható nem-létezőnek. Az pedig, ami elgon-

dolható nem-létezőnek, még ha létezik is, sem az, aminél nem gondolható el nagyobb; ha meg nem létezik, még ha netán létezne is, sem lenne olyan, aminél nem gondolható el nagyobb. Am azt nem állíthatjuk, hogy ha létezik az, aminél nem gondolható el nagyobb, akkor ez nem az, aminél nagyobb nem gondolható el; és azt se, hogy ha netán létezne, akkor nem az lenne, aminél nagyobb nem gondolható el. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a valami nem nem-létező, hogy nem lehet nem-létező, és hogy el sem gondolható nem-létezőnek. Mástkülönbén ugyanis, még ha létezik, sem olyan, amilyennek állítom, s ha létezne, sem olyan lenne, amilyennek állítom.

Már nem ilyen egyszerű azonban ugyanezt arról bizonyítani, amit „mindennél nagyobb”-nak mondtunk. Mert távolról sem annyira nyilvánvaló, hogy az, ami elgondolható nem-létezőnek, nem nagyobb minden más létezőnél, mint amennyire nyilvánvaló, hogy nem olyan, aminél nagyobb nem gondolható el. És az sem kétségbevonhatatlanul bizonyos, hogy ha létezik valami, ami mindennél nagyobb, az semmi más nem lenne, — mint éppen az, aminél nagyobb nem gondolható el. Ha ugyanis valaki azt állítaná, hogy létezik valami, ami nagyobb minden más létezőnél, de egyrészt ő maga elgondolható nem-létezőnek, másrészt elgondolható, még ha nem létezik is, valami nála is nagyobb — vajon ebben az esetben is olyan nyilvánvalóan igaz lenne, miszerint: akkor hát ez a valami mégsem nagyobb minden más létezőnél, mint amilyen nyilvánvaló, hogy semmi esetre sem olyan, aminél nagyobb nem gondolható el? Az előbbi esetben ugyanis azon kívül, hogy ezt a valamit eleve „mindennél nagyobb”-nak állítjuk, még egy külön bizonyítékra is szükség van; ez utóbbiban viszont nincs szükség másra azon kívül, ami így hangzik: „az, aminél nagyobb nem gondolható el”. Ha tehát arról, amit mindennél nagyobb-nak mondtunk, nem bizonyítható be ugyanez, amit magamagáról bebonyít az, aminél nagyobb nem gondolható el, akkor bizony alaptalanul tétél szemrehányást valamire, amit nem is mondtam, ésőt, ami egészen más, mint amit én állítottam. Ha viszont ez is szerepelhet bizonyítékként, akkor megintcsak felesleges volt rámtámadnod egy olyan állításért, ami bizonyítható. Hogy pedig bizonyítható-e, könnyen eldöntheti, aki felismeri, mi rejlik ebben: „az, aminél nagyobb nem gondolható el”. Azt ugyanis, aminél nagyobb nem gondolható el, csakis olyanként foghatom fel, ami mindennél nagyobb. Ahogyan tehát értelmünkkel felfogjuk azt, aminél nagyobb

nem gondolható el, és ez létezik is az értelmünkben, és azt állítjuk róla, hogy ezért a valóságban is létezik, ugyanígy, ha azt is felfogjuk, ami mindenél nagyobb-nak mondatik, és ez is jelen van az értelmünkben, akkor szükségképpen ez is létezik a valóságban. Láthatod tehát, milyen találon hasonlítottál engem ahhoz az ostobához, aki létezőnek tartotta az elveszett szigetet csupán azért, mert felfogta azokat a szavakat, amelyekkel leírták előtte.

6. Egy másik ellenvetésed szerint az, ami valótlán és kétséges, éppúgy megérthető és létezhet értelmünkben, mint az, amiről én beszéltem. Csak azt nem látom, mi az a kétséges dolog, amit szerinted bizonyítani akartam. Hiszen én először csupán annak kimutatásával foglalkoztam, hogy az a dolog valamiképp megérthető és létezik az értelmünkben; mert csakis ezután lehetett megvizsgálni, vajon pusztán az értelemben van-e meg, mint ami nem valódi; vagy a valóságban is létezik-e, mint ami valódi. Mert ha az is megérthető, ami kétséges és valótlán, sőt létezhet is az értelemben oly módon, hogy ha valaki kimondja, mi meghallván szavait, felfogjuk azok jelentését, akkor annak nincs akadály, hogy azt is megértsük, amiről én beszéltem, és ez is létezik értelmünkben. Te viszont egyfelől felfogod, ha bárki valami valótlánról beszél is, másfelől viszont arról, ami gondolkodásodban nem akkát van jelen, mint a nem valódi dolgok, azt állítod, hogy hallván felőle nem egyszerűen elgondolod, és nem is a gondolkodásodban van jelen, mivel ezt a valamit nem gondolhatod el másként, csak úgy, ha egyben azt is felismered — azaz eszeddel felfogod —, hogy valóban létezik. Am hogy mi módon egyeztethető össze egyrészt, hogy azt, ami hamis, értelemmel felfogod, másrészt meg, hogy valamit megérteni szerinted annyit jelent: észszel felfogni, hogy valóban létezik — „mi közöm hozzá? Te lássad?” (Máté 27. 4.) Hogyha valamilyen módon az is megérthető, ami valótlán, ez viszont a megértésnek csak egyik esetét jelenti, nem pedig valamennyit, akkor bizony oktanul cáfolat meg azt az állításomat, miszerint aminél nem gondolható el nagyobb, az értelemmel felfogható és létezhet is az értelemben, még mielőtt bizonyossá válna, hogy a valóságban is létezik.

7. Semmiképpen sem hihető — mondd —, hogy miután kimondták és értelemmel felfogták ezt a valamit, akkor többé nem gondolható el nem-létezőnek, ahogyan Istenről is elgondolhatjuk, hogy nincs. Pedig aki csak egy kicsit is könyít a vitatkozás és érvelés tudományához, már könnyűszerrel válaszolna helyettem. Mert józan észre vall-e, ha bárki is amiatt tagadja annak létező-

sét, amiről van valami fogalma, mert létezőnek mondanak másvalamit, aminek a létezését éppen azért tagadja, mert nem látja be. Vagy ha valaki tagadja a létezését valaminek, amit értelmével valamennyire felfogott, és ez valami olyanvalóval azonos, ami teljesen felfoghatatlan a számára, nem könnyebb-e eloszlatni a kétségét arra vonatkozóan, ami valamiképpen jelen van az értelmében, mint arra vonatkozóan, ami semmiképpen sincs jelen az értelmében? Éppen ezért hihetetlen, hogy valaki azt, aminél nagyobb nem gondolható el, és amit meghallván meg is értett valamennyire, azért tagadja, mert tagadja Istent, akiről semmi-féle fogalmat nem tud alkotni magának. Vagy ha azt a másikat is azért tagadja, mert nem érti teljes egészében, akkor is könnyebb annak létezését bebizonyítani, amiről van valami fogalma, mint azt, amiről semmi fogalma sincs. — Mégsem volt tehát ésszerűtlen, hogy a balgatag ellenében Isten létezését bizonyítandó arra hivatkoztam, aminél nem gondolható el nagyobb: hiszen ezt csak megérti valamennyire, azt viszont egyáltalán nem.

8. Buzgón fejtegeted, hogy aminél nem gondolható el nagyobb, az nem olyan, mint a még megvalósulatlan kép a festő elméjében. Erre azonban semmi okod: nem azért hoztam fel ugyanis példának a még csak elgondolt festményt, hogy hozzá hasonlónak tüntessem fel azt, amiről beszéltem, hanem csupán azt akartam ezzel szemléltetni, hogy valami létezhetik az értelemben, s ugyanakkor belátható róla, hogy nem létezik a valóságban. — A későbbiekben azt állítod, hogy hallván arról, aminél nagyobb nem gondolható el, nem tudod elgondolni vagy elmédbe fogadni egy neme vagy faja alapján számokra is ismert valóságos dolgoknak megfelelően, mivel sem magát a dolgot nem ismered, sem valami hozzá hasonló alapján nem ismerhetsz rá. Itt azonban nyilvánvalóan másról van szó. Minden kisebb jó ugyanis annyiban hasonlít a nagyobb jóhoz, amennyiben ő maga jó. Ez pedig a belátható értelem számára világossá teszi, hogy a kisebb jóktól a nagyobb jók felé emelkedve, azok alapján, amelyeknél elgondolható valami nagyobb, igenis következtethetünk arra, aminél nem gondolható el semmi nagyobb. Akad-e majd valaki, aki ne lenne képes elgondolni — még ha nem hisz is annak valóságos létezésében, amit elgondol —, hogy ha valami, aminek kezdete van és vége, jó, akkor még sokkal jobb jó az, ami, bár elkezdődik, soha nem ér véget; ha pedig ez jobb amannál, akkor ennél még sokkal jobb az, aminek nincs se vége, se kezdete, haladjon bár szüntelenül a múltból a jelenen át a jövő felé. És még ennél is jobb az, ami semmiben sem szenved hiányt, nem kényszerülve se változás-

ra, se mozgásra — már akár létezik a valóságban valami efféle, akár nem létezik. Talán ez nem gondolható el? Vagy elgondolható valami, am ennél is nagyobb? Avagy nem vált-e lehetségessé azokból, amiknél elgondolható valami nagyobb, arra következtetni, aminél nagyobb nem gondolható el? Eszerint tehát létezik egy olyan pont, amelyből kiindulva következtethetünk arra, aminél nem gondolható el nagyobb. Lám, ennyire könnyű megcáfolni a balgatagot, aki elveti a szent tanítást, tagadván, hogy más dolgokból következtetni lehetne arra, aminél nem gondolható el nagyobb. Ha pedig ezt katolikus létére is tagadná valaki, az emlékezzék arra, hogy „ami Istenben láthatatlan, tudniillik az ő örökké való hatalma és istensége, a világ teremtetésétől fogva az ő alkotásából megértetvén megláttatik”. (Rom. 1. 20.)

9. De még ha igaz lenne is, hogy nem gondolható el vagy nem érthető meg az, aminél nagyobb nem gondolható el, akkor se lenne hamis az az állítás, hogy elgondolható vagy megérthető az, aminél nagyobb nem gondolható el. Hiszen semmi akadály annak, hogy kimondjuk azt, hogy „kimondhatatlan”, jóllehet nem mondható ki az, amit kimondhatatlannak mondanak. Hasonlóképpen elgondolható az is, hogy „elgondolhatatlan”, noha nem gondolható el az, amit „elgondolhatatlan”-nak neveznek. Ugyanígy: amikor kimondják azt, „aminél nem gondolható el nagyobb”, kétségkívül elgondolhatjuk és megérthetjük azt, amit hallunk, még akkor is, ha maga az a dolog, aminél nagyobb nem gondolható el, nem gondolható el és nem is fogható fel értelemmel. Mert aki annyira balgatag, hogy ezt állítja: nem létezik az, aminél nem gondolható el nagyobb, annyira mégsem ostoba, hogy azt mondaná, ő arra sem képes, hogy elgondolja vagy hogy értelmével felfogja, amit mond. Vagy ha mégis akadna egy ilyen, arra rá se hederítsünk, sőt legjobb, ha emberszámba se vesszük. Aki tehát tagadja, hogy létezik valami, aminél nem gondolható el nagyobb, az értelmével felfogja és elgondolja tagadását; s ez a tagadás nem fogható fel és nem gondolható el része nélkül, egyik része pedig éppen az, „aminél nem gondolható el nagyobb”. Aki tehát ily módon tagadja, az mégiscsak elgondolja, és megérti, mit jelent az, aminél nem gondolható el nagyobb. Világos, hogy ehhez hasonlóan után elgondolható és megérthető róla az is, hogy nem lehet nem-létező. Mert nagyobbat gondol el, aki ilyennek gondolja el, nem pedig olyanak, hogy lehet nem-létező. Amikor tehát elgondoljuk azt, aminél nem gondolható el nagyobb, és azt gondoljuk róla, hogy lehet nem-létező, akkor mégsem azt gondoljuk el, aminél nem gondolható

el nagyobb; márpedig nem lehetséges, hogy egyszerre elgondoljunk és mégsem gondoljunk el valamit. Aki tehát azt gondolja el, aminél nem gondolható el nagyobb, az nem azt gondolja róla, hogy lehet, hanem azt, hogy nem lehet nem-létező. És szükségeses is, hogy létezzék az, amit elgondol: mert ami lehet nem-létező, az mind különbözik attól, amit ő elgondol.

10. Úgy vélem, most talán sikerült megmutatnom, hogy előző munkámban nem amolyan ingatag érveléssel, hanem szigorú következetességgel bizonyítottam be, hogy a valóságban is létezik az, aminél nagyobb nem gondolható el. Bizonyításmat — úgy látom — az ellenérv ereje sem ingatta meg. A bizonyítékban ugyanis — jelentésénél fogva — oly nagy erő rejlik, hogy pusztán abból, hogy elgondoljuk vagy értelmünkkel felfogjuk azt, amiről szó van, szükségszerűen kö-

vetkezik valóságos létezése, valamint azonossága mindazzal, amit az isteni lényegről hiszünk. Az isteni lényeg pedig hitünk szerint mindaz, amiről feltétlenül elgondolható, hogy jobb, ha létezik, mint ha nem létezik. Jobb ha valami örök, mint ha nem örök; jobb ha jó, mint ha nem jó; sőt, jobb ha ez maga a jóság, mint ha nem a jóság. Nem lehetséges pedig, hogy ezek közül bármi is ne lenne azonos azzal, aminél nem gondolható el nagyobb. Tehát az, aminél nem gondolható el nagyobb, szükségképpen azonos mindazzal, amit az isteni lényegről hiszünk.

Köszönet néked mind a cáfolatban, mind a dicséretben megnyilvánuló jószándékodért. Hiszen oly sok dicsérettel illetted mindazt, amit dicséretre méltónak találtál, hogy nyilvánvaló, hogy azt sem rosszindulattal, hanem jó szándéktól vezérelve cáfoltad, amit bizonytalannak ítéltél.

Horváth Judit fordítása